حوزه‌های معرفتیِ حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها نسبت به قرآن ـ
زهره اخوان مقدم
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال پانزدهم، شماره ۶۰ «ویژه قرآن‌بسندگی»، پاییز ۱۳۹۷، ص ۵۸-۷۱

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

حوزه‌های معرفتیِ حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها نسبت به قرآن

زهره اخوان مقدم*

چکیده: نوشتار حاضر با روش تحلیلی- توصیفی، قرآن‌شناسیِ حضرت فاطمه سلام الله علیها را در سه حوزه مطرح کرده که عبارتند از: معرفی قرآن از حیث ماهیت و چیستی (شناخت برون متنی)؛ معرفی جایگاه قرآن از حیث مصدریت برای پالایش احادیث؛ و تلاش‌های ایشان در حوزهٔ فهم آیات (شناخت درون متنی)، که مورد اخیر خود در سه بخش بیان مصداق، بیان معنا، و استناد به آیه به صورت تضمین و تلمیح قابل بحث است.

کلیدواژه‌ها: شناخت قرآن؛ آیه تطهیر؛ حدیث ثقلین؛ فاطمه زهرا سلام الله علیها؛ خطبه فدک؛ اهل بیت.

*. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه علوم قرآنی تهران dr.zo.akhavan@gmail.com

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

مقدمه

بر پایهٔ عقاید شیعیان، سنت صحیح بجای مانده از اهل بیت علیهم‌السلام، همسنگ سنت خود پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و تالی تلو ثقل اکبر، قرآن کریم است. همچنین از پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام درباره قرآن و مسائل مختلف آن روایاتی به یادگار مانده است. نگارش پیش رو به بررسی قرآن‌شناسیِ یکی از افراد اهل‌بیت، یعنی حضرت زهرا سلام الله علیها و حوزه‌های مختلف معرفتیِ ایشان نسبت به قرآن و علوم مرتبط با آن می‌پردازد که هم بیانگر ارتباط ناگسستنی قرآن و اهل بیت است و هم نشان می‌دهد که حضرت صدیقه چه شناخت عمیقی نسبت به قرآن داشته‌اند.

حوزه‌های قرآن‌شناسیِ دخت گرامیِ پیامبر سلام الله علیها

سخن بر سر شناخت حضرت فاطمه از قرآن است. صفات و فضائل متعدد حضرت زهرا سلام الله علیها و خصوصاً زندگی کوتاه پرماجرای ایشان باعث شده که برخی از القاب حضرت، بیشتر در تاریخ مطرح باشد، مثل زهراء، معصومه، بضعه المصطفی، شهیده، طاهره، حبیبه و مانند اینها. اما چون شأن علمیِ ایشان مهجور و متروک مانده، لذا القاب دالّ بر آن هم بر سر زبان‌ها نیست، مانند: عالمه، علیمه، فهیمه، عقیله، حکیمه، عین الله، ولیه الله، امینه الوحی، و ... (رحمانی همدانی، ۱۳۸۱ش، ص ۲۸۶)

هر آنچه در شدت اتصال اهل بیت علیهم‌السلام به قرآن و فراوانی علم آنان به کتاب خدا ذکر شود، درباره حضرت فاطمه سلام الله علیها هم صادق است، زیرا که ایشان نیز فردی از اهل بیت، بلکه محور آنان است. بر این اساس دلائل قرآنی اعم از آگاهی به تأویل و راسخ بودن در علم، آگاهی به علم الکتاب، مبیّنِ قرآن بودن، اختصاص مسّ حقیقت قرآن توسط مطهَران، و نیز دلائل روایی اعم از حدیث سفینه، همراهی ابدی با قرآن طبق حدیث ثقلین، و مانند آنها شامل دختر پیامبر نیز می‌شود. فاطمه

سلام الله علیها، انسان کاملی است که قرآن بر او نازل شده و فرشتگان بر او وارد شده‌اند (حسن زاده آملی، انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغة، ۱۳۶۵ش، ج ۱ ص۱۴۲)، زیرا قرآن بر قلب پیامبرﷺ نازل شده، و او پارهٔ قلب پیامبر است، و فرشتگان در شب قدر و شب نزول قرآن، طواف کننده او هستند. (عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۶۳۹)

علامه طباطبایی "قول ثقیل" را قرآن دانسته که از حیث تلقّی و دریافت معنا، و نیز از حیث تحقق و جامه عمل پوشیدن، ثقیل نامیده شده (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۲۰، ص ۱۳۹)، و فاطمه زهرا هم مانند پدر، حامل قول ثقیل است (مزمل/ ۵)، زیرا بتول است و انسان بتول، تحمل قول ثقیل را دارد. (و تَبَتَّل الیه تبتیلا: مزمل/ ۸) صدیقهٔ طاهره سلام الله علیها خود در مراتب آگاهی خویش نسبت به حقیقت قرآن، و قرآن شناسیش می فرماید: ستایش خدای را که مرا منکِر امری از کتابش قرار نداده، و در هیچ حقیقتی از امر کتابش، مرا سرگردان ننموده است. (بخشی از دعای حضرت بعد از نماز ظهر، رحمانی همدانی، ۱۳۸۱ش، ص ۳۳۵)

برای آشنایی اجمالی با تلاش های دخت پیامبر در حوزهٔ قرآن، بهترین راه مروری بر سخنان گهربار ایشان است که در مقایسه با عمر کوتاهش، اعجاب همگان را بر می‌انگیزد. یکی از این سخنان، خطبه‌ای طولانی و بسیار بلیغ است که به خطبهٔ فدک موسوم می‌باشد. بیشترِ سخنان ایشان را از خطبه فدک برگرفته‌ایم.

شارحانِ این خطبهٔ شریف، محتوای آنرا به هشت بخش تقسیم نموده‌اند که عبارت است از: تحمید خداوند؛ توحید وتنزیه پروردگار؛ وصف مقام نبوت؛ ذکر علل شرائع؛ بیان مجاهدات رسول اللهﷺ در قیام به دعوت خلق؛ بیان ظهور نفاق و شقاق از سوی منافقان، و کسانی که عداوت خویش را به رسول الله پنهان کرده و ظلم به آل محمدعلیهم‌السلام را آغاز نمودند؛ مسئلهٔ فدک و ردّ ادعای ابوبکر بر عدم ارث گذاری پیامبرﷺ؛ و بالاخره برگرداندن روی سخن به مهاجران و انصار، و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

توبیخ ایشان به سبب روی گردانی از نصرت امیرالمؤمنین علیه السلام.

قدیمی‌ترین کتابی که خطبه را بطور کامل با سندهای متظافر نقل کرده، کتاب "بلاغات النساء" از احمد بن ابی‌طاهر (م.۲۸۰ق) معروف به "ابن ابی طیفور" است. پس از وی، این خطبه را در کتاب "السقیفه و فدک" از احمد بن عبد العزیز جوهری، مکنّی به ابوبکر می‌بینیم، که ابن ابی الحدید در شرح خود از نهج البلاغه بسیار از او نقل کرده است.

در کتاب بلاغات النساء این خطبه با سه طریق به واسطهٔ امام سجاد علیه السلام، عبد الله بن حسن از پدرش امام حسن مجتبی علیه السلام و نیز از حضرت زینب سلام الله علیها نقل شده است. (ابوالفضل بن ابی طاهر ابن طیفور، بلاغات النساء، بی‌تا، ص ۱۲ تا ۱۴) در کتاب السقیفه و فدک نیز با چهار طریق و در کتاب الشافی با دو طریق (از جمله طریق عایشه)، و در کتاب دلائل الامامه با چهار طریق (مثلاً از عکرمه از طریق ابن عباس) ذکر شده است. (این طرق را بطور کامل ببینید در: شریعتمداری، ۱۴۲۳ق، ص ۱۵-۱۰) در شرح این خطبهٔ شریف نیز تألیفات فراوانی به زبان فارسی و عربی وجود دارد.

اینک به حوزه‌های قرآن‌شناسی بزرگ بانوی اسلام در سخنان ایشان می‌پردازیم و سه حوزهٔ مختلف را مطرح می‌کنیم: ابتدا شناخت قرآن و ماهیت و چیستی آن؛ سپس معرفی جایگاه قرآن؛ و سوم فهم و تفسیر قرآن که خود به سه بخش تقسیم می‌گردد.

۴-۴-۱. معرفی قرآن و شؤون آن (شناخت برون متنی از حیث چیستی)

حضرت فاطمه سلام الله علیها در بیانات وسیعی قرآن را معرفی فرموده است. چنین فرازهایی را فقط کسی می‌تواند بگوید که از سرچشمه وحی سیراب شده و به همه ظواهر و بواطن قرآن اشراف دارد. تنها به یک نمونه اکتفا می‌کنیم:

نمونه: در آغاز خطبه حضرت زهرا پس از حمد و تسبیح بسیار شیوا و بلیغ،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

شهادت به وحدانیت خدا می‌دهد و جملات بی‌نظیری در توحید، و نیز نبوت پدرش خاتم الانبیاء بیان می‌فرماید. پس از سخن از رسالت پدر، شروع به معرفیِ کتابی که پدرش حامل آن بوده، یعنی قرآن نموده، می‌فرماید: ... كِتَابُ اللَّهِ النَّاطِقُ وَ الْقُرْآنُ الصَّادِقُ وَ النُّورُ السَّاطِعُ وَ الضِّيَاءُ اللَّامِعُ بَيِّنَةٌ بَصَائِرُهُ مُنْكَشِفَةٌ سَرَائِرُهُ مُنْجَلِيَةٌ ظَوَاهِرُهُ مُغْتَبِطَةٌ بِهِ أَشْيَاعُهُ قَائِداً [قَائِدٌ] إِلَى الرِّضْوَانِ أَتْبَاعُهُ مُؤَدٍّ إِلَى النَّجَاةِ اسْتِمَاعُهُ بِهِ تُنَالُ حُجَجُ اللَّهِ الْمُنَوَّرَةُ وَ عَزَائِمُهُ الْمُفَسَّرَةُ وَ مَحَارِمُهُ الْمُحَذَّرَةُ وَ بَيِّنَاتُهُ الْجَالِيَةُ وَ بَرَاهِينُهُ الْكَافِيَةُ وَ فَضَائِلُهُ الْمَنْدُوبَةُ وَ رُخَصُهُ الْمَوْهُوبَةُ وَ شَرَائِعُهُ الْمَكْتُوبَة...

یعنی: ... خداوند را در بین شما عهد و قراری است که در نزد شما گذارد و بازمانده‌ای است که بر شما به نیابت برگزیده و آن کتاب ناطق الهی و قرآن راستین و نور درخشان و چراغ تابناک است. دیدگاه‌هایش مستدل و روشن، اسرارش نزد اهل آن آشکار، ظواهرش درخشان، پیروانش مورد غبطه دیگران، و پیروی‌اش راهبر به سوی بهشت، و تلاوتش موجب رهایی است...

۴-۴-۲. معرفی جایگاه قرآن به عنوان مصدر پالایش احادیث (شناخت ابزاری)

یکی دیگر از فعالیت‌های قرآنی حضرت صدیقه سلام الله علیها امر کردن مردم به تدبر و فهم آیات به منظور عرضه احادیث بر آیات الهی است، تا صحیح از سقیم باز شناخته شود. ایشان در پاسخی مستدل به ابوبکر با اشاره به آیات ۷ سورهٔ مریم و۱۷ سورهٔ نمل، که حکایت از ارث گذاشتن سایر پیامبران می‌کند، روشن ساختند که حدیثی که او به پیامبر نسبت داده، چون ضد قرآن است، باطل می‌باشد (...يَا ابْنَ أَبِي قُحَافَةَ أَ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَرِثُ أَبَاكَ وَ لَا أَرِثُ أَبِي لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً فَرِيًّا أَ فَعَلَى عَمْدٍ تَرَكْتُمْ كِتَابَ اللَّهِ وَ نَبَذْتُمُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ إِذْ يَقُولُ وَ وَرِثَ سُلَيْمانُ داوُدَ وَ قَالَ فِيمَا اقْتَصَّ مِنْ خَبَرِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا إِذْ قَالَ- فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي وَ يَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوب...)

این عمل یعنی عرضهٔ احادیث به قرآن کریم، جایگاه ویژه‌ای در فقه الحدیث

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

دارد و همهٔ معصومان در این باره سخنان مشابهی فرموده‌اند که به احادیث «عرض» معروف است.

۴-۴-۳. فعالیت‌های قرآنیِ صدیقهٔ طاهره سلام الله علیها در حوزهٔ فهم آیات (شناخت درونی)

بانوی اسلام، گاه فقط معنای برخی لغات مشکل را می‌فرمودند و گاه معنای کلّ آیه را - البته در حوزهٔ ظاهر- مطرح می‌کردند که خود به دو نوع تقسیم می‌شود: اینکه مفهوم آیه را تبیین کنند یا اینکه با اشاره به مصداق‌ها، خود بخود مفهوم آیه را به ذهن‌ها متبادر سازند. نیز برخی مواقع به بواطن و تأویلات می‌پرداختند. اینک نمونه‌ها.

۴-۴-۳-۱. بیان مصداق برای آیات قرآن (تأویل قرآن- مصداق‌یابی)

آنچه باعث جاودانگی آیات قرآن می‌شود، "جری و تطبیق" آن در همه زمان‌ها، یعنی منطبق کردن آن بر شرایط هر عصر و نسل، و مصداق‌یابی آن است. تعیین مصداق آنچنان اهمیت دارد، که گاه تحریف در معانی قرآن، به سبب مصداق‌یابیِ غلط صورت می‌گیرد. لذا مصداق‌یابی که یکی از انواع تأویل، و معنای اخص آن است، کار هر کسی نیست. مرتبه کامل و نهایی آن خاص اهل بیت علیهم‌السلام یعنی عالمان قرآن است و دیگر مسلمانان نیز به اندازهٔ مراتب علم و طهارت خود، به مراتبی از تأویل دست می‌یابند. فاطمه زهرا سلام الله علیها از آنجا که فردی از اهل بیت علیهم‌السلام است، از همدوشان و آگاهان قرآن و مطلع بر همهٔ وجوه قرآن می‌باشد. به نمونه‌هایی از معرفی مصداق از سوی حضرت اشاره می‌کنیم.

نمونهٔ اول: حضرت زهرا سلام الله علیها درباره والدین، بطنی از بطون قرآن را روشن ساخته، می‌فرماید: دو پدرِ دینیِ خود، یعنی محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله و علی علیه‌السلام را خشنود ساز، حتی اگر پدر و مادر نَسَبی تو ناراضی شوند، ولی پدر و مادر نَسَبی خود را

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

با خشم دو پدرِ دینی راضی مساز؛ زیرا محمد و علی علیهما السلام، ایشان را با اعطای جزئی از هزاران ثواب خود راضی خواهند ساخت. (تفسیر منسوب به امام حسن عسکری، ۱۴۰۹ق، ص ۳۳۰)

نمونهٔ دوم: زهرای بتول سلام الله علیها در خطبهٔ فدک، مصداق "فتنه" در آیه ۴۹ توبه را معرفی کرده، می‌فرماید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از شما خواست که به دستوراتش قیام کنید، اما شما به آبشخوری که حق دیگری بود وارد شدید. این تغییر و تحریف هنگامی صورت گرفت که چیزی از دوران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نگذشته بود.

...فَوَسَمْتُمْ غَيْرَ إِبِلِكُمْ وَ وَرَدْتُمْ غَيْرَ مَشْرَبِكُمْ هَذَا وَ الْعَهْدُ قَرِيبٌ وَ الْكَلْمُ رَحِيبٌ وَ الْجُرْحُ لَمَّا يَنْدَمِلْ وَ الرَّسُولُ لَمَّا يُقْبَرْ ابْتِدَاراً زَعَمْتُمْ خَوْفَ الْفِتْنَةِ أَلا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِين...

شما شتاب کرده، و وانمود کردید که خوف فتنه و آشوب دارید، در حالی که خود، در فتنه سقوط کردید. (مجلسی، بحارالانوار، ج ۸، ص ۱۱۴، خطبه فدک) پیداست که حضرت، وقایع بعد از رسول خدا را صراحتاً مصداقی از فتنه می‌شمارد.

نمونهٔ سوم: در فرازی دیگر از خطبهٔ یاد شده، حضرت تصریح می‌کند که مخالفان، اگرچه ادعای عمل به قرآن دارند، ولی از قرآن دور شده‌اند. آنجا که می‌فرماید: به کجا می‌روید؟ و چه بیراهه می‌روید؟ در حالی که کتاب خدا در دسترس شماست!!

منظور حضرت این است که شما به کتاب خدا عمل نمی‌کنید، و در ادامه هم به این نکته تصریح می‌فرماید. سپس خطاب می‌کند که غاصبان، مصداق آیه ۸۵ سوره آل عمران هستند.

... فَهَيْهَاتَ مِنْكُمْ وَ كَيْفَ بِكُمْ وَ أَنَّى تُؤْفَكُونَ وَ كِتَابُ اللَّهِ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ؟- أُمُورُهُ ظَاهِرَةٌ وَ أَحْكَامُهُ زَاهِرَةٌ وَ أَعْلَامُهُ بَاهِرَةٌ وَ زَوَاجِرُهُ لَائِحَةٌ وَ أَوَامِرُهُ وَاضِحَةٌ وَ قَدْ خَلَّفْتُمُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ أَ رَغْبَةً عَنْهُ تُرِيدُونَ أَمْ بِغَيْرِهِ تَحْكُمُونَ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِين...

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

کجا می‌روید در حالی که کتاب خداوند با مسائل روشن و اوامر و نواهی آشکار پیش روی شماست. ولی شما آن را پشت سر انداخته‌اید، و هر کس دنبال دینی غیر از اسلام برود، هرگز از او پذیرفته نیست، و او در آخرت از زیانکاران می‌باشد. این بخش نیز به روشنی دال بر این است که حضرت زهرا مخاطبان خود را اساساً مسلمان نمی‌داند، بلکه از کسانی به حساب می‌آورَد که غیر از اسلام، دینی برگزیده‌اند.

نمونهٔ چهارم: حضرت فاطمه سلام الله علیها در ادامهٔ همان خطبه، مخالفان را مصداق آیهٔ ۵۰ سورهٔ مائده شمرده، که حکم جاهلیت را پیروی می‌کنند. آنجا که می‌فرماید: شما صبر نکردید تا آتش فتنه‌ای که روشن کردید فرو بنشیند، و باز جرقه‌هایی را اضافه می‌کنید و نسبت به خاندان پیامبر دورویی و نفاق به خرج می‌دهید: أَفَحُكمَ الجاهليهِ تَبغون؟

نمونهٔ پنجم: در فرازی دیگر، زهرای بتول سلام الله علیها رو به انصار کرده و ایشان را توبیخ می‌فرماید که: ای وای بر شما، که میراث پدرم را می‌گیرند، و شما مرا می‌بینید، ولی ... ثُمَّ رَمَتْ بِطَرْفِهَا نَحْوَ الْأَنْصَارِ فَقَالَتْ يَا مَعْشَرَ النَّقِيبَةِ وَ أَعْضَادَ الْمِلَّةِ وَ حَضَنَةَ الْإِسْلَامِ مَا هَذِهِ الْغَمِيزَةُ فِي حَقِّي وَ السِّنَةُ عَنْ ظُلَامَتِي؟ وَ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَبِي يَقُولُ الْمَرْءُ يُحْفَظُ فِي وُلْدِهِ سَرْعَانَ مَا أَحْدَثْتُمْ وَ عَجْلَانَ ذَا إِهَالَةٍ وَ لَكُمْ طَاقَةٌ بِمَا أُحَاوِلُ وَ قُوَّةٌ عَلَى مَا أَطْلُبُ وَ أُزَاوِلُ أَ تَقُولُونَ مَاتَ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله ...

سپس قوم ظالمان را مصداق آیه۱۳ سوره توبه می‌شمارد. این آیه درباره یهودیانی نازل شد که پیمان خود را شکسته و در جنگ احزاب با مشرکان همکاری کردند و تصمیم به اخراج پیامبر صلی الله علیه و آله گرفتند. اما صدیقهٔ طاهره سلام الله علیها مصداق جدیدی برای آیه معین فرموده و مسلمانان را به سبب دشمنی با امام علی علیه السلام که نفس رسول خداست، مشابه آن یهودیان برمی‌شمارد. آنجا که می‌فرماید: کجا

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

می‌روید بعد از این بیان روشن؟ پس از قدم‌هایی که برداشتید چرا می‌لغزید؟ و به عقب بر می‌گردید؟ آیا با مردمی که پیمان‌های خود را شکستند و برای بیرون کردن پیامبر تصمیم گرفتند، نمی‌خواهید بجنگید؟ با اینکه ایشان جنگ را آغاز کرده‌اند؟ آیا می‌ترسید؟ و حال آنکه خدا سزاوارتر است برای ترسیدن!

... فَأَنَّى حُزْتُمْ بَعْدَ الْبَيَانِ وَ أَسْرَرْتُمْ بَعْدَ الْإِعْلَانِ وَ نَكَصْتُمْ بَعْدَ الْإِقْدَامِ وَ أَشْرَكْتُمْ بَعْدَ الْإِيمَانِ بُؤْساً لِقَوْمٍ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ هَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَ هُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ...

واضح است که حضرت زهرا، غصب خلافت امیرالمؤمنین و بیرون راندن ایشان را از جایگاه خود، معادل و همانند اخراج پیامبرﷺ و جنگ با ایشان معرفی فرموده است.

۴-۴-۳-۲. بیان معنا، و تفسیر کردن آیات

گروه دوم از تلاش‌های دختر پیامبر در زمینهٔ فهم آیات، بیان مفهوم آیه است بدون تعیین مصداق. حضرت فاطمه سلام الله علیها در جای جای کلامش قرآن را تفسیر نموده، و این، نشانگر احاطه علمی او به قرآن است. اگرچه این گونه سخنان حضرت فراوان می‌باشد، اما فقط سه نمونه می‌آوریم:

نمونهٔ اول: دخت نبی در احتجاجی که با خلیفهٔ دوم داشته، به زیبایی "آیهٔ تطهیر" را تفسیر می‌نماید. حضرت از او می‌پرسد: آیا شنیدی از پدرم که من بزرگ زنان بهشت هستم؟ خلیفه گفت: آری، به خدا شنیدم. حضرت فرمود: آیا اگر دو نفر بر علیه من شهادت دهند که دزدی کرده‌ام می‌پذیری؟ خلیفه گفت: آری! حضرت فرمود: اگر چنین است تو بر دین محمد نیستی! زیرا در قرآنی که بر محمد نازل شده، خداوند می‌فرماید که ما را از هر پلیدی پاک و منزه ساخته و بر عصمت و طهارت ما گواهی داده است. (مجلسی، پیشین، ج ۸ ، ص ۲۲۴) لازم به ذکر است که آیهٔ

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

تطهیر بر اساس مفهوم و معنا، بر اصحاب کساء دلالت دارد، نه اینکه ایشان مصداقی از آیه باشند؛ زیرا اگر مصداق شمرده شوند، راه برای ورود مصادیق دیگر هم باز می‌مانَد و این خلاف غرض آیه است.

نمونه دوم: فاطمه زهرا سلام الله علیها در تفسیر آیهٔ ۱۰۴ سورهٔ کهف و نیز ۱۲ سورهٔ بقره، به تشبیه زیبایی دست زده است. هنگامی که زنان مهاجران به عیادت حضرت آمده بودند به آنان فرمود: بیا بشنو! که تا زنده‌ای به شگفت خواهی آمد! و روزگار با حوادث تازه بر شگفتی تو خواهد افزود! به چه دلیلی تکیه کرده و به کدام بهانه چنگ زدید که "شهپر" را با پرهای نازک و بی‌خاصیت تعویض کردید، و فرزانگان را کنار گذاشته و فرومایگان را بر سرِ کار آوردید؟ ای کاش بینیِ آن مردمان به خاک مالیده می‌شد که "گمان می‌کنند که دارند کار نیکو انجام می‌دهند." سپس می‌فرماید: بدانید که ایشان مفسد هستند ولی نمی‌دانند.

... أَلَا هَلُمَّ فَاسْمَعْ وَ مَا عِشْتَ أَرَاكَ الدَّهْرَ عَجَباً- وَ إِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ لَيْتَ شِعْرِي إِلَى أَيِّ سِنَادٍ اسْتَنَدُوا وَ إِلَى أَيِّ عِمَادٍ اعْتَمَدُوا وَ بِأَيَّةِ عُرْوَةٍ تَمَسَّكُوا وَ عَلَى أَيَّةِ ذُرِّيَّةٍ أَقْدَمُوا وَ احْتَنَكُوا لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَ لَبِئْسَ الْعَشِيرُ وَ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا اسْتَبْدَلُوا وَ اللَّهِ الذَّنَابَى بِالْقَوَادِمِ وَ الْعَجُزَ بِالْكَاهِلِ فَرَغْماً لِمَعَاطِسِ قَوْمٍ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً ... أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَ لكِنْ لا يَشْعُرُونَ-

تشبیهی که بانوی اسلام به کار برده‌اند، اوج فصاحت و بلاغت ایشان را می‌رساند، آنجا که امیرالمؤمنین علیه السلام را به «شاه پر» و در مقابل، دیگران را به «پرهای نازک و بی‌خاصیت» شبیه می‌نمایند.

نمونهٔ سوم: حضرت در همان مجلسِ عیادت زنان مهاجر و انصار، پس از اشاره به جانفشانی‌ها و تلاش‌های امام علی علیه السلام می‌فرماید: وای بر آنها، چگونه خلافت را از پایگاه استوار رسالت و پایه‌های محکم نبوت، و از انسانی آگاه به امر دین، منحرف کرده دور ساختند، و چرا از ابوالحسن انتقام گرفتند. سپس به زیبایی به

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

تفسیر آیه ۳۵ سوره یونس پرداخته و "اَفمن یَهدی الی الحَقِ اَحَقُ اَن یُتَّبَع اَمَّن لا یَهدی..." را اینگونه تفسیر می‌کند که: اگر زمام امور را چنانکه پیامبر فرمود به علی می‌دادید، او زمام شتر خلافت را به گونه‌ای در دست می‌گرفت که نه جراحتی در بینی او حاصل می‌شد، و نه اضطراب و ناآرامی به سوارکارش. تشنگی‌ها را برطرف می‌کرد و همه را به سرچشمه زلال می‌رساند.

۴-۴-۳-۳. استناد به آیات و تضمین آیات قرآن در بین کلام

این نوع سوم از فعالیت قرآنی فاطمهٔ زهرا سلام الله علیها، آنقدر وسیع و فراوان است که هر خواننده‌ای در هر سطح علمی متوجه آن می‌شود. تضمین یکی از صنایع بلاغت است که بلیغان، با هنرمندی از آن بهره برده و علاوه بر زیباسازی سخن خویش، معنای آنرا نیز روشن‌تر می‌کنند. تضمین یعنی آوردنِ بخشی از متن دیگر در بین سخن، که می‌تواند آیه یا حدیث یا شعر و یا ضرب المثل باشد. البته به شرطی که مطلب تضمین شده، خود ابهامی نداشته باشد تا باعث وضوح کلام گردد. این صنعت ادبی را می‌توان در سخنان همهٔ معصومان که امیران کلام هستند، مشاهده کرد. تضمین آیات در فرازهای زیبایی از سخنان حضرت صدیقه طاهره دیده می‌شود. در بیان توحید و صفات خدا، آوردن این اسماء الهی با سجع شنیدنی، و یا دعاهای پر معنا با تلمیح آیات، نمونه‌های فراوان دارد که فقط قطعه‌ای را جهت تبرک می‌آوریم:

الحمد لله العلی المکان، الرفیع البنیان، الشدید الامکان، العزیز السلطان، العظیم الشأن، الواضح البرهان، الرحیم الرحمان، المنعم المنان، الحمد لله الذی احتجب من کل مخلوقٍ یراهُ.. فلم تدرکه الابصار و لم تُحط به الأخبار و لم یَقِسهُ المقدار و لم یتوهمه الاعتبار لانه الملک الجبار. (سید بن طاوس، فلاح السائل، ۱۴۱۹ق، ص ۲۰۳. نمونه‌های دیگر را در بحار ج۹۰ ببینید.)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

۵. نتیجه‌گیری

از حیث علم و آگاهی به تمام علوم، دخت گرامی رسول خدا تفاوتی با بقیهٔ معصومان ندارد و در علم به قرآن و شؤون آن و همهٔ ظواهر و بواطن آن نیز به علم لدنی محظوظ است. ایشان از حیث برون متنی آگاهی کاملی نسبت به اوصاف قرآن و چیستی کلام الله دارند که در سخنان ایشان از جمله در خطبهٔ فدک دیده می‌شود. نیز از حیث معرفی قرآن به عنوان مصدر و منبع، و ارائهٔ احادیث به قرآن کریم به جهت استنباط صحت یا عدم صحت آنها، مانند دیگر معصومان تأکید داشته‌اند. در شاخهٔ سوم می‌توان فعالیت‌های قرآنی ایشان را در زمینهٔ فهم قرآن مورد مطالعه قرار داد که خود در سه حوزه قابل تبیین است. حضرت فاطمه سلام الله علیها گاه مفهوم آیه را با بیان مصداق روشن ساخته و به زیبایی و وضوح کامل، وقایع پس از رسول خدا را با آیات، تطبیق داده و مصداق‌یابی می‌فرماید. گاه بدون تعیین مصداق، معنا و مفهوم آیه را بیان کرده و تفسیر آنرا روشن می‌سازد. نیز گاه با استناد به آیات و تضمین آنها در بین سخن، با بلاغت و شیوایی خاصی از آیات قرآن بهره برده و از این رهگذر نیز به روشن ساختن معنای آیه توجه می‌نماید.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن شهر آشوب، ***مناقب***، نجف: المطبعه الحیدریه، ۱۳۷۶ق.

۲. ابن عساکر دمشقی، ***تاریخ مدینهٔ دمشق***، تحقیق علی شیری، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۵ق.

۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، ***لسان العرب***، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم ۱۴۱۹ق.

۴. ابوالفضل بن ابی طاهر ابن طیفور، ***بلاغات النساء***، قم: مکتبه بصیرتی، بی‌تا.

۵. آقا بزرگ تهرانی، ***الذریعة الی تصانیف الشیعة***، قم: موسسه اسماعیلیان، چاپ سوم، ۱۴۰۸ق.

۶. احسانی فر لنگرودی، محمد، مقاله ***فاطمه کوثر قرآن***، فصلنامه علوم حدیث، شماره ۳۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

۷. آلوسی، شهاب الدین محمود، ***روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی***، بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۸ق.

۸. امینی نجفی، عبد الحسین، ***الغدیر فی الکتاب و السنه و الادب***، تهران: دارالکتاب الاسلامی، چاپ دوم ۱۴۲۸ق.

۹. جوادی آملی، عبدالله، ***ادب فنای مقربان***، نشر اسراء، چاپ دوم ۱۳۸۲ش.

۱۰. حاکم حسکانی، ***شواهد التنزیل***، تهران: مؤسسه چاپ و نشر، ۱۴۱۱ ق.

۱۱. حاکم نیشابوری، حافظ ابی عبدالله، ***المستدرک علی الصحیحین***، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول ۱۴۱۱ق.

۱۲. حسن زاده آملی، ***انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغة***، قم: انتشارات سلمان فارسی، چاپ سوم ۱۳۶۵ش.

۱۳. رحمانی همدانی، احمد، ***فاطمه الزهرا بهجه قلب المصطفی***، ترجمه سید حسن افتخارزاده سبزواری، تهران: انتشارات بدر، چاپ چهارم ۱۳۸۱ش.

۱۴. زبیدی محمد مرتضی، ***تاج العروس***، بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۴ق.

۱۵. زهرا ریاحی زمین، مقاله ***جامعه آرمانی در کلام حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها***، مجله علوم حدیث، شماره ۴۸.

۱۶. سلیمان بن ابراهیم قُندوزی حنفی، ***ینابیع الموده***، تحقیق سید علی جمال اشرف حسینی، تهران: انتشارات اسوه، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.

۱۷. سید بن طاووس، ***فلاح السائل و نجاح المسائل فی عمل الیوم و الیله***، تحقیق غلام حسین المجیدی، قم، مکتب الاعلام الاسلامی ۱۴۱۹ ق.

۱۸. سید جعفر شهیدی، ***زندگانی فاطمه زهرا سلام الله علیها***، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ هفتم، ۱۳۶۵ش.

۱۹. سید مرتضی، ***الشافی فی الامامة***، تهران: مؤسسه الصادق للطباعه و النشر، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.

۲۰. سیدمرتضی، علم الهدی، ***الانتصار***، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۵ق.

۲۱. شبر، سید عبدالله، ***الانوار اللامعه***، بیروت: مؤسسه الوفا، بی‌تا.

۲۲. شرف الدین علی حسینی استرآبادی (م.۹۴۰ق)، ***تاویل الایات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة***، تحقیق حسین استاد ولی، ۱۴۰۹ق، ج ۱ص ۱۱۸و ۱۹۵).

۲۳. شریعتمداری، محمد تقی. ***الزهراء سلام الله علیهاو خطبة فدک***"، شرح خطبه فدکیه از علامه مجلسی، تعلیق و تکمیل از آقای شریعتمداری، تهران: دار گلستان کوثر للنشر، چاپ اول، ۱۴۲۳ق.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]

۲۴. صدوق، ***معانی الاخبار***، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱ش.
۲۵. ضیاءآبادی، سید محمد، ***در جستجوی علم دین***، تهران: انتشارات نیک معارف، چاپ دوم ۱۳۷۹ش.
۲۶. طباطبایی، سیدمحمدحسین، ***المیزان***، قم: انتشارات اسماعیلیان، ۱۳۹۰ق.
۲۷. طریحی، فخر الدین، ***مجمع البحرین***، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم ۱۳۶۷ش.
۲۸. عبد الحمید مهاجر، ***الرسول و اهل بیته اسماءٌ لا تُنسی***، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ اول۱۴۱۳ق.
۲۹. عبدالله محمود الجبوری، ***الزلزال*** (المناظرات التی احدثت زلزالا عنیفا فی ارضیة الفکر السلفی الوهابی – مناظرات صوتی بین دکتر مستبصر عصام العماد، و عثمان الخمیس شیخ وهابیان در کویت)، قم: منشورات الاجتهاد، چاپ دوم، ۱۴۲۸ق.
۳۰. عروسی حویزی عبد علی بن جمعه، ***نور الثقلین***، قم: انتشارات اسماعیلیان، ۱۴۱۵ق.
۳۱. فرات بن ابراهیم بن فرات کوفی، ***تفسیر فرات***، نجف: مطبعه حیدریه، بی‌تا.
۳۲. قمی، علی بن ابراهیم، ***تفسیر منسوب به قمی***، قم: دار الکتاب، چاپ چهارم ۱۳۶۷ش.
۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب، ***الکافی***، تهران: انتشارات اسلامیه، ۱۳۶۳ش.
۳۴. مجلسی، محمد باقر، ***بحارالانوار***، تهران: انتشارات اسلامیه، بی‌تا.
۳۵. مسعودی، علی بن حسین، ***مروج الذهب***، تحقیق عبدالامیر مهنّا، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ اول ۱۴۱۱ق.
۳۶. مفید، محمدبن نعمان، ***المقنعه***، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۰ق.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1397.15.60.4.5]